

Gustaviansk människosyn

Värderingar i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok

Gunnar Artéus

Denna uppsats är en förstudie till ett större projekt benämnt Gustaviansk människosyn.¹ Mina motiv för att företa och låta publicera denna förstudie är tre. Jag har bedömt att jag behöver minst en ”pilotstudie” för att bättre kunna planera genomförandet av projektet. Då det i min ålder alltid är ovisst om större projekt kommer att kunna slutföras, vill jag åtminstone få en läsekrets för detta arbete som förefaller kunna säga ganska mycket om det större sammanhanget, människosynen i det gustavianska Sverige. Och slutligen hoppas jag att med denna uppsats få vidgad kontakt med andra intresserade 1700-talsforskare.

Projektet är alltså inriktat på att undersöka människosynen i det gustavianska samhället. Vad förstås då här med människosyn? Med den definition som här tillämpas handlar det om människors värdering av olika mänskliga egenskaper, värderingen av dem som positiva eller negativa, och värderingen av vissa av dem som särskilt viktiga. Kanske kan undersökningen till viss del betecknas som mentalitetshistorisk.² Förhoppningsvis kan den bidra till att skapa ett bredare och säkrare underlag för karaktärisering av mentaliteten hos det gustavianska samhällets högre skikt; den bild av denna mentalitet som ges av skönlitteraturen och den litteraturhistoriska och historiska forskningen är splittrad och mycket impressionistisk.

Läsaren kanske nu undrar om det inte finns förebilder i tidigare svensk eller utländsk forskning för den typ av undersökning som här planeras. Psykologer och humanister har

alltid intresserat sig för olika individers människosyn, däremot sällan för samhällets eller olika kollektivs människosyn, och i så fall vanligen i impressionistiskt syntetiserande framställningar utan primärforskningsgrund. Under alla förhållanden är jag inte medveten om existensen av något tidigare historiskt, litteraturvetenskapligt eller kulturhistoriskt arbete som – i likhet med detta projekt – haft ett kollektivs människosyn i centrum för en bred empirisk undersökning. Vad som ger projektet särart är dessutom dess grundläggande kvantitativa metod.

Projektets källmaterial är stort, men överskådligt. Ursprungligen tänkte jag mig att bygga projektet på samtliga bevarade dagböcker och memoarer jämte en stor mängd brev och ett representativt antal likpredikningar. Provundersökningar visar emellertid att de *tryckta* dagböckerna, memoarerna och brevsamlingarna (likpredikningarna är vanligen tryckta) erbjuder ett tillräckligt källunderlag för ett vetenskapligt tillfredsställande genomförande av projektet. Detta kommer (förutom likpredikningarna) att bygga på 10 brevsamlingar, 3 dagböcker och 11 memoarer. Ett mycket omfattande källmaterial av tänkbart intresse är riksdagsprotokollen och hyllningspoesin, men av arbetsekonomiska skäl lämnas dessa utanför undersökningen; denna begränsning i källmaterialet bedömer jag som mindre väsentlig. En annan och mer väsentlig begränsning, nödvändiggjord också den av arbetsekonomiska skäl, gäller undersökningsperioden. Den tid som behandlas är

inte den gustavianska perioden i dess helhet (1771–1809) utan endast Gustav III:s regeringstid (1771–92). Då bör det emellertid sägas att Gustav III:s tid enligt samstämmig forskning var kulturellt och socialt vida mer betydelsefull än perioden 1792–1809. Projektiteln *Gustaviansk människosyn* är alltså något oegentlig (eftersom Reuterholms och Gustav IV Adolfs tid inte studeras) men får anses försvarlig, vill jag tro.

Den förstudie till projektet som här presenteras kan beskrivas som en kartläggande, strukturerande och kommenterande läsning av Hedvig Elisabeth Charlottas välbekanta dagbok för perioden 1775–92 (ca 1 300 sidor).³ Hedvig Elisabeth Charlotta (1759–1818) var gift med Gustav III:s äldste bror hertig Karl och alltså placerad centralt i Stockholmsregionens sociala och kulturella liv. Dagboken beskrivs närmare och kommenteras nedan.

Representativitetsfrågor

Det är en truism att säga att individer, till exempel dagboksförfattare, ofta eller vanligen uttrycker kollektiva värderingar. Detta gäller naturligtvis också värderingar av mänskliga egenskaper. Vilka kollektiv är då representerade i projektets källmaterial? Det är dels vad som (anakronistiskt) kan benämnas överklassen: den kungliga familjen, högadeln, de högsta ämbetsmännen vid hovet, krigsmakten och civilförvaltningen. Och det är dels vad jag (ej anakronistiskt) kallar den högre medelklassen: lågadeln, det högre borgerskapet, prästerskapet, de så kallade ofrälse ståndspersonerna (bruksägare, godsägare, professorer, statstjänstemän i mellangraderna). Tillsammans kan överklassen och den högre medelklassen med ett samlingsbegrepp kallas för den sociala eliten i det gustavianska samhället.

Vi kan räkna med att människosynen inom denna sociala elit i hög grad var likartad, beroende på att överklassens sannolikt ganska homogena människosyn har spridits nedåt till

den högre medelklassen och där anammats nästan oreserverat. Om dessa värderingar har spridits även till de lägre befolkningsskikten är dock ovisst. Överhuvudtaget är frågan om människosynen hos befolkningen under den sociala eliten en mycket intressant fråga. Den skall dock inte undersökas inom projektet på grund av problem med det prospektiva källmaterialet. Detta är antingen nästan obefintligt (brev, dagböcker, memoarer) eller överväldigande rikt och samtidigt svårarbetat (rättegångshandlingar). En forskare, Arne Jarrick, har dock varit inne på frågan (Jarrick 1985, 1992 & 1997) och jag hoppas att han får efterföljare.

I avvaktan på vidare undersökningar inom projektet måste frågan om Hedvig Elisabeth Charlottas grad av representativitet för sin klass och sitt kön betraktas som oviss. Det syns mig dock sannolikt att hennes människosyn varit ganska representativ för den sociala eliten. Och det är mitt preliminära intryck att hennes klasstillhörighet har spelat en större roll än könstillhörigheten för hennes människosyn.

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok

Dagbok är egentligen ingen riktigt adekvat term i sammanhanget. Hennes text utgörs av fingerade månatliga brev till hennes bästa vän Sophie von Fersen, gift Piper, syster till den 1810 av Stockholmspöbeln lynchade Axel von Fersen. Hon kallar emellertid själv sin text då och då för dagbok, och den beteckningen har blivit den gängse hos eftervärlden och används även här.

Hon har meddelat att hon önskade få dagboken publicerad femtio år efter sin död.⁴ Den är med andra ord skriven för en framtida offentlighet. Upplysningen är intressant, men påverkar inte dagbokens värde (användbarhet) som källa till hennes människosyn.

Manuskriptet till dagboken förvaras i Riksarkivet (Eriksbergssamlingen). Det är skrivet på en ganska dålig franska och är av flera or-

saker mycket svårläst. Av arbetsekonomiska skäl har jag därför använt mig av Carl Carlsson Bondes översättning (del 1–3), vilken av sakkunniga har bedömts som förhållandevis felfri och trogen mot den handskrivna texten (Brusewitz 1941). Det är givet att varje översättning av en text är en potentiell felkälla. Vi behöver dock inte räkna med direkta felöversättningar av dagbokens nyckelord; översättaren C. C. Bondes kompetens har aldrig satts i fråga. En annan typ av felkälla kan benämnas oenhetlighet eller inkonsekvens, exempelvis kan man hypotetiskt tänka sig att dagbokens ”politesse” översatts med ”artighet” ibland och med ”hövlighet” ibland. Men denna felkälla kan inte på något väsentligt sätt påverka den svenska textens innebörd.

Hedvig Elisabeth Charlottas värderingar: identifieringen

När en epok i ett samhälles utveckling skall karaktäriseras, kan det göras genom en jämförelse med andra epoker i samhällets historia eller genom att ta fasta på de viktigaste egenskaperna hos samhället i fråga. Vissa jämförelser med frihetstidens och det karo-

linska samhället kommer i fortsättningen att göras⁵, men framför allt är det aktuellt här att urskilja de viktigaste egenskaperna – positiva och negativa – i Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn samt placera dem på ett meningsfullt sätt i en samhällelig kontext.

Vilka som är de viktigaste egenskaperna avgörs på det enda sätt som syns mig vetenskapligt oantastligt, nämligen genom att räkna deras frekvens i hennes text. De viktigaste egenskaperna, de som här skall kommenteras, identifieras som de som nämns mer än 15 gånger.⁶

Detta sätt att identifiera Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn, alltså de för henne viktigaste positiva och negativa egenskaperna, är naturligtvis ingenting annat än en humanistisk variant av den klassiska statsvetenskapliga metoden ”kvantitativ innehållsanalys”.⁷ Vinsten, som är mycket stor, med denna metod är objektiviteten: de kvantitativt skapade resultaten har inte styrts eller påverkats av någon bestämd hypotes eller tolkningsmodell. Det existerar visserligen i metoden ett subjektivt moment, nämligen när de sökta ordens (begreppens) karaktär bestäms, men den bestäm-

Mest frekvent (15+) nämnda egenskaper

Positiva	Negativa
43 artighet	57 häftigt humör
22 hövlighet	36 ohövlighet
20 ”grannlagenhet” (finkänslighet)	
20 vänlighet	27 elakhet
	21 hämndlystnad
82 redbarhet/hederlighet	
23 uppriktighet	28 opålitlighet
	18 ombytligt
34 mildhet	
33 godhet	39 ärelystnad
20 ömhet	36 högfärd/högdragenhet/högmod
40 begåvning	21 misstänksamhet
21 bildning	18 enfald/dumhet
18 kvickhet	
19 tapperhet/mod	

ningen är intersubjektivt prövbar. Samtidigt måste den kvantitativa metoden kompletteras med en kvalitativ analys för att vi skall kunna närmare precisera och karaktärisera de kvantitativt vunna resultatens innebörd. I denna uppsats begränsas den kvalitativa analysen till skisser, men i den bok som planeras och blir projektets slutprodukt kommer kvantifieringens resultat att analyseras under särskild hänsyn till faktorer som brev-/dagboks-/memoarförfattarens personlighet, kön, yrke och sociala miljö samt den svårfångade men betydelsefulla tidsandan.

Den mänskliga naturen som den innerst är: god, öm och mild

Hedvig Elisabeth Charlottas människosyn kan inte beskrivas som mörk. Hon ser i sin omgivning ofta prov på godhet⁸, ömhet⁹ och mildhet¹⁰. En betydelsefull fråga i sammanhanget är i vilken grad denna människosyn har influerats av det förhållande att hon var kvinna. Troligt är att hennes könstillhörighet har spelat en roll, men det är också sannolikt att hennes höga värdering av de så att säga mjuka eller humana mänskliga egenskaperna återspeglar något större, något som kan kallas för en gustaviansk mentalitet i detta avseende. Försöker vi oss på en impressionistisk jämförelse med det frihetstida och det karolinska samhället framstår den gustavianska människosynen, representerad av Hedvig Elisabeth Charlottas värderingar, som ett stort steg mot ett modernare samhälle.

Det sociala livets dygder: artighet, hövlighet, vänlighet och ”grannlagen het” (finkänslighet)

De täta spåren i dagboken av en hög värdering av mänskliga egenskaper som vänlighet¹¹, artighet¹², hövlighet¹³ och finkänslighet¹⁴ överensstämmer på ett slående sätt med en vanlig föreställning om den gustavianska societetsmänniskans sociala egenskaper och beteendemönster. I sin höga värdesättning av

de här nämnda sociala egenskaperna hos människan framstår det gustavianska samhället som påtagligt mer ”civiliserat” än frihetstidens och det karolinska samhället. Och – tillåt mig den reflexionen – det framstår samtidigt som påfallande omodernt vid en jämförelse med nutida förhållanden. Ett samhälle som däremot kan tänkas ha starkt influerat den gustavianska värderingen av de sociala dygdena är Frankrike.

Sällskapsmänniskans kvaliteter: bildning och kvickhet

I dagbokens värdering av bildning¹⁵ och kvickhet (spiritualitet)¹⁶ blandas gammal mentalitet med ny. Bildning har ägt hög status redan i det äldre (pregustavianska) svenska samhället. Kvickhetens (spiritualitetens) höga värde i den gustavianska människosynen är däremot ett nytt element i den sociala kulturen och sannolikt franskinfluert.

Den goda karaktären är redbar/hederlig och uppriktig

Hedvig Elisabeth Charlottas starkt positiva värdesättning av egenskaper som redbarhet/hederlighet¹⁷ och uppriktighet¹⁸ syns mig vittna om hur en äldre tids värderingar delvis fortlever under den gustavianska tiden. Den cynism vad gäller människors beteende och moral som i litteraturen ibland tillskrivs den gustavianska epoken finner inga uttryck i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok.

Ett grundläggande värde: begåvning

I dagboken framhålls gärna begåvning¹⁹ som en synnerligen värdefull mänsklig egenskap. Här är Hedvig Elisabeth Charlotta ingen pionjär. I det meritokratiska äldre svenska samhället ägde intellektuella kvaliteter mycket hög status.

Krigarens dygd: tapperheten/modet

Under Gustav III:s ryska krig (1788–90) intresserade sig Hedvig Elisabeth Charlotta

mycket för frågan om olika officerares tapperhet²⁰ eller mod²¹. Att de borde vara tappra, var viktigt för henne. Hon intar här ingen könsbetingad position. Och hon representerar här en traditionell svensk människosyn som torde ha omfattats även av majoriteten av hennes samtida.

Övriga positivt värderade egenskaper

Här förtecknas i läsarens och forskningens intresse de övriga positivt värderade egenskaper som återfinns i dagboken, men bara med ett fåtal nedslag: anspråkslöshet, arbetsamhet, behagfullhet, besinningsfullhet, beslutsamhet, duglighet, filantropi, frikostighet, försiktighet, glatt lynne, gott lynne, hederskänsla, hjälpsamhet, jämnt lynne, karaktärsfasthet, karaktärsstyrka, klokhets, kraft, känslighet, levnadsvett, livlighet, lugn, medlidande, nit, plikttrogenhet, pålitlighet, punktlighet, oegennyttan, religiositet, renlighet, rolighet, rättframhet, råttådighet, samvetsgrannhet, sinnesjämvikt, sinnesnärvaro, själsstyrka, självbehärskning, skarpsinnighet, social medkänsla, ståndaktighet, sunt omdöme, tacksamhet, trevlighet, trohet, tålmod, upplysthet, uppmärksamhet mot andra, värdighet, världsvana, ädelmod, älskvardhet, ödmjukhet, öppenhet.

Obehagligt att uppleva: häftighet och ohövlighet

Hedvig Elisabeth Charlotta ser i egenskaper som häftigt humör²² och ohövlighet²³ motsatsen till det sociala livets dygder (ovan). Hennes människosyn skulle här kunna beskrivas som karaktäristiskt gustaviansk. De beteenden som hon här fördömer har inte betraktats som lika stora karaktärsfel i det äldre svenska samhället.

Släkt med ondskan: elakhet och hämndlystnad

Hedvig Elisabeth Charlotta kan inte fördrå elakhet²⁴ och hämndlystnad²⁵, vilka hon ser

på som genuint onda egenskaper hos människan. Vad gäller hämndlystnaden, kan hon visserligen ibland förstå motiven för den, men betraktar den likafullt som en ond kraft med ofta fruktansvärda, destruktiva verkningar. Den negativa värderingen av dessa egenskaper finner vi även i frihetstidens och det karolinska samhället, den är inte specifikt gustaviansk.

Stolthet utan grund: högfärd/högdragenhet/högmod

Dagboken uttrycker sig mycket kritiskt, snarast håfullt, om tre beslätade egenskaper: högfärd²⁶, högdragenhet²⁷ och högmod²⁸. Möjligen har Hedvig Elisabeth Charlotta i denna värdering varit påverkad av den fortfarande medeltida doktrinen att högmod är en av dödssynderna. Under alla förhållanden framstår hennes föraktfulla värdering av högmodet och dess sociala uttryck som tidlös i det svenska samhället.

Ingen grund för tillit: opålitlighet och ombytligt

Vad som redan sagts om bland annat egenskaperna elakhet och högmod får anses vara giltigt även för dagbokens negativa värdering av egenskaperna ombytligt²⁹ och opålitlighet³⁰. Denna värdering torde inte ha varit specifik för det gustavianska samhället utan varit allmänt omfattad även i det äldre svenska samhället.

En destruktiv kraft: misstänksamheten

Hedvig Elisabeth Charlotta ser i misstänksamheten³¹ ett karaktärsfel som förstör människan i fråga och förgiftar atmosfären i hennes närmaste omgivning. Hon har i detta sammanhang särskilt haft Gustav III för ögonen. Dagbokens negativa värdering av misstänksamheten torde vara tidlös i det svenska samhället.

Den värsta defekten: enfald/dumhet

Dagbokens återkommande karaktärisering av människor som enfaldiga³² och dumma³³ kan möjligen ses som ett uttryck för en specifikt gustaviansk människosyn. Jag kan inte finna att enfalden/dumheten som brist i den mänskliga utrustningen har värderats så negativt vare sig före eller efter den gustavianska epoken.

Kanske mest av ondo: ärelystnaden

Hedvig Elisabeth Charlottas mycket kritiska syn på ärelystnaden³⁴ är möjligen personlig. I det gustavianska och ännu mer i det pregustavianska samhällets högre skikt var ärelystnad högst begriplig och ansågs snarare som en dygd än som något att fördöma. Hedvig Elisabeth Charlotta – som framhåller ärelystnadens ofta destruktiva verkningar – kan här betraktas som modernare än sin tid. Kanske har hennes konststillhörighet här spelat en viktig roll.

Övriga negativt värderade egenskaper

Här förtecknas i läsarens och forskningens intresse de övriga negativt värderade egenskaper som återfinns i dagboken, men bara med ett fåtal nedslag: avundsjuka, bedräglighet, behagsjuka, bortskämdhet, brist på religion, brist på självkontroll, böjelse för förställning, dålig umgängeston, egenkärlek, egenmäktighet, egennyttighet, falhet, falskhet, fanatism, feighet, flyktighet, flärdfullhet, fräckhet, fåfänga, grymhet, hjärtlöshet, hållningslöshet, hårdhjärtenhet, hänsynslöshet, härsklustnad, hätskhet, illvilja, inbilskhet, inställsamhet, inskränkthet, karaktärlöshet, kinkighet, känslolöshet, köld, långsinthet, lättsinnighet, nyckfullhet, näsvishet, obeslutsamhet, obetänksamhet, okunnighet, oredighet, orättfärdighet, otacksamhet, ovänlighet, pratsamhet, självsvåldighet, skoningslöshet, skrupelfrihet, skrytsamhet, slarvighet, slösaktighet, småaktighet, småsinthet, snarstuckenhet, snålhet, stridslystnad, stränghet, svartsjuka, tanklöshet, tillgjordhet, trolöshet, tråkighet, tröghet, virrighet, ytlighet, äreförgätenhet.

Sammanfattande reflexioner

Den människosyn som kommer till uttryck i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok kan på goda grunder betraktas som i stort identisk med den gustavianska människosyn som vi här försöker rekonstruera och karaktärisera. Det är en människosyn där de egenskaper som värderas högst är av en omiskännligt human eller ”mjuk” natur: godhet, ömhet, mildhet, artighet, hövlighet, vänlighet och finkänslighet samt – för att liva upp det hela – kvickhet (spiritualitet). Värderingen av dessa egenskaper är specifikt gustaviansk och saknar förebild i det äldre svenska samhället; däremot kan den ha inspirerats ganska starkt av upplysningstidens Frankrike. Dagbokens mycket kritiska syn på häftighet i humöret och ohövlighet passar in i denna bild (föraktet för mänsklig enfald ter sig mindre humant och passar sämre in i bilden, men måste också det betraktas som typiskt gustavianskt). Vad gäller värderingen av de övriga egenskaper som här lyfts fram och kommenterats, överensstämmer den gustavianska människosynen väsentligen med den som vi tror oss kunna observera under frihetstiden och i det karolinska samhället.

Den viktiga frågan om det förhållandet att Hedvig Elisabeth Charlotta var kvinna har påverkat hennes människosyn, kan besvaras med iakttagelsen att det faktiskt verkar ha förhållit sig så i några sammanhang. Men den helhetsbild av hennes sociala liv som framträder i dagboken visar henne också, och ännu mer, som en ganska typisk representant för sin samhällsklass och dess värderingar.

Det finns i litteraturen en ljus och en mörkare bild av den gustavianska samhällselitens mentalitet och sociala beteendemönster (se t.ex. Landberg 1945). Ett resultat av den undersökning som här genomförts, är att den ljusa bilden har blivit empiriskt bättre underbyggd och har, kan man säga, förstärkts.

En jämförelse med värderingarna i gustavianska och karolinska likpredikningar

Det är möjligt att på ett relativt enkelt sätt ge ett vidare perspektiv på ovanstående resultat. Med det syftet skall här företas en jämförelse med människosynen i samtida och karolinska tryckta likpredikningar. Det blir alltså en jämförelse mellan två historiska samhällen och mellan ett världsligt (Hedvig Elisabeth Charlottas) och ett ”andligt” eller religiöst synsätt.

Likpredikan var en religiös betraktelse, ofta tryckt, vid jordfästningar under 1600-talet och 1700-talet (utförligt om genren i Stenberg 1998). Likpredikan brukade avslutas med en avdelning benämnd ”Personalier”, där den avlidne karakteriserades i förhållande termer. Därmed uttryckte officianten sin egen och de närvarandes och de prospektiva läsarnas uppfattning om hur en människas personlighet borde vara beskaffad. De egenskaper som nämns mest, det vill säga i de flesta av de för jämförelsen studerade likpredikningarna, betraktas här på goda grunder som de mänskliga egenskaper som av samtiden ansågs vara särskilt värdefulla.

Antalet här studerade likpredikningar är 15 för perioden 1700–18³⁵ och 15 för perioden 1771–92³⁶. De återfinns i Kungliga bibliotekets samling av likpredikningar och har utvalts på ett slumpmässigt sätt. Antalet kan synas litet, men likpredikningarnas stiliserade och schablonartade karaktär gör att de tillsammans kan antas erbjuda en representativ bild av periodens kollektiva människosyn, låt vara med religiösa förtecken. Det bör sägas att ingen viktig slutsats har dragits här som inte bygger på ”stora tal” = mer än tio likpredikningar som nämner egenskapen i fråga under perioden.

Endast tre dygder uppvisar ”stora tal”, nämligen gudsfruktan (eller motsvarande), redlighet/hederlighet och ömhet. Gudsfruktan (motsv.) nämns i samtliga karolinska och samtliga gustavianska likpredikningar.

Redlighet/hederlighet noterar vi i 14 karolinska likpredikningar (och i sju gustavianska). Ömhet framhålls som en värdefull egenskap i 13 gustavianska (och två karolinska) likpredikningar.

Att både det karolinska och det gustavianska prästerskapet (officianterna) lyfter fram gudsfruktan (motsv.) som den värdefullaste mänskliga egenskapen är knappast överraskande. Intressantare är det att jämföra Hedvig Elisabeth Charlottas iakttagelse, att Gustav III:s ”brist på religion har äfven spridit sig bland hans undersåter”³⁷, med de gustavianska prästernas illusoriska, men hårt fasthållna föreställning om Sverige som ett av gudsfruktan genomsyrat samhälle. Det bör noteras i sammanhanget att Hedvig Elisabeth Charlotta ingenstans i dagboken nämner gudsfruktan som en särskild egenskap i sina personkaraktäristiker.

Vad gäller *redlighet/hederlighet* påminner jag om min hypotes att den höga värderingen i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok av egenskapen i fråga var ett mentalt arv från det äldre svenska samhället. De karolinska prästernas höga värdering av egenskapen stöder den hypotesen. Noteringen för egenskapen hos de gustavianska officianterna (7) är inte hög nog (och heller inte låg nog) för att tillåta någon meningsfull tolkning.

Slutligen till den i sammanhanget särskilt intressanta egenskapen ömhet. Hedvig Elisabeth Charlotta nämner de nära besläktade egenskaperna godhet, ömhet och mildhet vid sammanlagt 87 tillfällen, ett mycket stort antal vid alla relevanta jämförelser. Detta har jag ovan hypotetiskt tolkat som att de ”mjuka” eller humana värdena i människolivet har kommit till en i Sverige tidigare inte skådad blomstring under Gustav III:s epok. De gustavianska prästernas höga värdering av ömheten stöder denna hypotes, när vi ser den i förbindelse med de karolinska likpredikningarnas ointresse för denna egenskap. I allt som här beskrivits och hypotetiskt tolkats framträder

en bild av den gustavianska epoken som en ny tid i viktiga avseenden, en tid av mindre kärv mentalitet än tidigare och med ett mildare mellanmänskligt klimat. Lite lekfullt och något tillspetsat skulle man kunna tänka sig en annan titel på denna uppsats, nämligen *Ömhettens lov. En studie i gustaviansk människosyn*.

Gunnar Artéus, professor emeritus

Täby

Noter

- 1 Det är tänkt att genomföras av mig ensam, dock med stöd av några kritiskt läsande kolleger. Jag vill varmt tacka professorerna Mats Hellspång, Alf W. Johansson, Johan Söderberg, Kent Zetterberg och Klas Åmark för givande samtal om denna uppsats.
- 2 För en översikt av den mentalitetshistoriska forskningens prioriterade arbetsfält se t.ex. Le Goff 1978.
- 3 Hedvig Elisabeth Charlotta, *Dagbok*. Öfversatt och utgifven av Carl Carlsson Bonde. 1775–1792. 1–3. 1902–07. – Hänvisningar i noterna till den tryckta dagbokens delar och sidor sker enligt följande exempel. Hänvisning till del 2, sidan 31 skrivs H Ch II, 31.
- 4 H Ch I, 1.
- 5 Dessa jämförelser blir av praktiska skäl ganska impressionistiska och får bedömas därefter. Det har inte varit möjligt att här redovisa den mycket omfattande litteratur om det gustavianska, det frihetstida och det karolinska samhället som dessa jämförelser bygger på. Provisoriskt får läsaren försöka lita på min oredovisade läsning av denna litteratur.
- 6 Övriga nämnda egenskaper, ett mycket stort antal, redovisas, låt vara summariskt, i uppsatsen till tjänst för den intresserade läsaren och för andra forskare. Dokumentationen av dessa egenskaper (sidhänvisningarna) redovisas emellertid inte här – notapparaten skulle ökas med flera sidor vid en sådan redovisning – men intresserade forskare är välkomna att ta del av mina anteckningar.
- 7 Det grundläggande och klassiska arbetet om kvantitativ innehållsanalys är Berelson 1952/71. Se också Andersson 1974 och Åmark 1973.
- 8 H Ch I, 8, 45, 121, 144, 165, 197, 213, 217, 287, 372, 413, 426; II, 76, 79, 86, 181, 193, 194, 345; III, 7, 36, 38, 45, 50, 85, 263, 311, 349, 436.
- 9 H Ch I, 6, 9, 45, 115, 178, 224, 242, 243, 277, 280, 283, 288, 301, 363, 366, 368, 372; II, 66, 73, 329.
- 10 H Ch I, 6, 8, 51, 168, 170, 196, 213, 287, 344, 437; II, 66, 79, 83, 194, 208, 251, 253, 256, 259, 343, 447; III, 45, 56, 62, 94, 103, 104, 187, 203, 235, 264, 341, 421.
- 11 H Ch I, 45, 48, 49, 153, 159, 167, 197, 242, 289, 342, 344, 363, 413; II, 67, 71, 313, 448; III, 203, 216, 429.
- 12 H Ch I, 7, 8, 48, 85, 130, 167, 197, 242, 288, 341, 343, 431; II, 35, 40, 84, 85, 206, 235, 282, 313, 383, 418, 452, 457, 460; III, 13, 103, 104, 106, 107, 138, 141, 203, 232, 322, 343, 344, 370, 430, 436.
- 13 H Ch I, 8, 45, 49, 231, 294, 344, 431, 437; II, 18, 42, 48, 79, 101, 113, 176, 219, 391, 393, 448; III, 107, 203, 259.
- 14 H Ch I, 57, 71, 131, 175, 197, 209, 213, 240, 242, 247, 282, 308, 333, 334, 362; II, 18, 190; III, 263, 270, 299.
- 15 H Ch I, 44, 50, 176, 177, 178, 179, 180, 196; II, 76, 78, 82, 119, 247, 407; III, 203, 231, 233, 327.
- 16 H Ch I, 9, 99, 175, 176, 177, 180, 302, 368; II 76, 81, 104, 116; III, 217, 408.
- 17 H Ch I, 265, 372, 384, 427; II, 5, 8, 76, 98, 106, 109, 116, 118, 124, 177, 181, 186, 197, 201, 218, 258, 329, 341, 380, 387, 392, 402, 426, 427, 430, 431, 438, 443; III, 10, 16, 17, 38, 41, 45, 51, 52, 77, 90, 97, 105, 119, 124, 129, 158, 160, 167, 170, 188, 194, 202, 203, 231, 233, 235, 236, 269, 299, 307, 344, 352, 362, 372, 402, 408, 410, 413, 422, 431, 432, 437.
- 18 H Ch I, 10, 219, 284, 372, 391, 416; II, 119, 336, 338, 341, 427; III, 12, 20, 44, 69, 85, 86, 97, 106, 179, 188, 260, 487.
- 19 H Ch I, 29, 50, 179, 180, 181, 241, 242, 244, 286, 287, 332, 348, 349, 427; II, 8, 12, 13, 76, 78, 82, 84, 86, 97, 116, 150, 162, 247, 321, 329, 428, 461; III, 17, 52, 124, 308, 323, 327, 353, 362, 408.
- 20 H Ch II, 366; III, 147, 152, 164, 165, 287, 308, 317, 318, 330, 331, 348.
- 21 H Ch II, 271, 272; III, 155, 182, 287, 326.
- 22 H Ch I, 8, 50, 51, 71, 74, 144, 147, 180, 284, 289, 290, 298, 321, 330, 335, 337, 344, 351, 374, 393, 399, 429, 438; II, 59, 67, 69, 86, 111, 112, 119, 130, 181, 191, 209, 212, 402, 415, 448; III, 23, 25, 45, 50, 60, 85, 123, 136, 138, 248, 313, 351, 352.
- 23 H Ch I, 71, 74, 197, 241, 310, 343, 344, 402, 423, 429, 431; II, 8, 12, 18, 19, 31, 33, 49, 77, 79, 111, 164, 179, 194, 219, 220, 234; III, 69, 107, 117, 122, 358, 360.

- 24 H Ch I, 8, 29, 50, 120, 129, 131, 138, 175, 177, 181, 213, 328, 366, 367; II, 109, 119, 319, 455, 461; III, 97, 162, 203, 204, 267, 281, 362, 436.
- 25 H Ch I, 121, 122, 123, 366; II, 84, 212, 231, 239, 313, 404, 409; III, 90, 136, 137, 220, 287, 311, 313, 421, 432.
- 26 H Ch I, 8, 50, 287; II, 12, 79, 86, 104, 116, 191, 193, 354; III, 59, 222.
- 27 H Ch I, 45, 50, 167, 336; II, 84; III, 123, 235, 327, 353, 356, 380, 413, 414.
- 28 H Ch I, 121, 122, 236, 367; II, 82, 178; III, 235, 358, 410.
- 29 H Ch I, 237, 242, 244, 294; II, 35, 38, 39, 73, 98, 147, 164, 193, 415, 422, 428, 450, 455; III, 27, 28, 51, 107, 116, 203, 233, 370, 380, 381, 437.
- 30 H Ch I, 177, 178, 238, 281, 352; II, 2, 44, 69, 150, 159, 164, 212, 405, 407, 422; III, 113, 129, 131.
- 31 H Ch I, 167, 168, 169, 348; II, 371, 433; III, 7, 17, 25, 53, 106, 193, 202, 287, 299, 345, 362, 378, 386, 436, 437.
- 32 H Ch I, 165, 176, 181, 196, 235; II, 427, 443; III, 16, 17, 24, 65, 83, 403.
- 33 H Ch II, 66, 179, 193; III, 289, 300.
- 34 H Ch II, 67, 116, 119, 154, 162, 193, 318, 350, 366, 408, 444, 458; III, 3, 50, 113, 124, 129, 226, 228, 231, 259, 260, 284, 327, 328, 344, 352, 376, 378, 385, 386, 427, 436.
- 35 De studerade karolinska likpredikningarna gäller borgmästaren J. Wolters, bruksförvaltaren A. L. Uhr, godsförvaltaren J. V. Westphal, hustrurna C. C. De la Gardie, J. E. De la Gardie, C. Ehrensteen, C. J. Haijoch, häradshövdingen O. Månsson, Kungl. rådet C. Bonde, Kungl. rådet o. amiralgeneralen Hans Wachtmeister, Kungl. rådet o. generalguvernören J. P. Olivekrantz, lagmannen C. Ehrensteen, landshövdingen J. Adlersteen, rådmännen V. M. Gran o. C. Moback.
- 36 De studerade gustavianska likpredikningarna gäller auditören S. Tärnström, hustrurna A. E. Brauner, C. M. Bögwald, U. C. Carlskjöld, J. C. De Geer, A. N. Noreen, kaptenen o. professorn J. Meldercreutz, konsuln A. Ferner, prästerna O. Arell, C. J. Blohm, J. W. Faxé, E. J. Hallenius, G. Kjellin, L. Petersson o. M. Sommar.
- 37 H Ch III, 323.

Referenser

Handschrift

Riksarkivet

Eriksbergsarkivet

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok (finns även på microfilm).

Tryckta källor

Hedvig Elisabeth Charlotta: *Dagbok*. Öfversatt och utgifven af Carl Carlson Bonde. 1772–92.1–3. 1902–07 (cit. H. Ch.).

Kungliga bibliotekets samling av likpredikningar.

Litteratur

Andersson, Bo 1974: *The Quantifier as Qualifier. Some Notes on Qualitative Elements in Quantitative Content Analysis*. Univ. of Gothenburg, Dept. of History. Research Section, PostWar History, Publication 3.

Berelson, Bernard 1952/71: *Content Analysis in Communication Research*. New York: Hafner.

Brusewitz, Axel 1941: "Något om Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok." *Scandia* nr 2.

Jarrick, Arne 1985: *Psykologisk socialhistoria*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Jarrick, Arne 1992: *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm*. Stockholm: Tiden.

Jarrick, Arne 1997: *Kärlekens makt och tårar. En evig historia*. Stockholm: Norstedts.

Landberg, Georg 1945: *Gustav III i eftervärldens dom*. (Verdandis småskrifter 476.) Stockholm: Verdandi.

Le Goff, Jacques 1978: "Mentaliteterna, en tvetydig historia." I: J. Le Goff & P. Nora (red.): *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. Stockholm: Pan.

Stenberg, Göran 1998: *Döden diktar: En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Atlantis.

Åmark, Klas 1973: "Den franska revolutionens förbannelse. En undersökning av modellers och metoders effekter på forskningsresultaten i aktuell svensk pressforskning." *Historisk tidskrift* årg. 93.

SUMMARY

Gustavian Views on Human Nature

This article is a pilot study for a research project named *Gustaviansk människosyn* (Gustavian views on human nature). "Gustavian" refers to the reign of Gustavus III of Sweden (1771–92); and "views on human nature" are defined as the opinion of, for instance, a collective regarding the value of various human properties – if they are good or bad – and which of them are especially important. The method used in identifying these properties is basically "quantitative content analysis" (Berelson). The article studies the diary of Duchess Hedvig Elisabeth Charlotta, sister-in-law of Gustavus III. Her views, which are considered by the author to be fairly representative of the Gustavian social elite,

seem rather interesting. Many values rooted in the older (pre-Gustavian) Swedish society appear to be very much in force. There are, however, some new views – characteristically Gustavian, the author suggests – recognizable in the diary. Hedvig Elisabeth Charlotta is highly appreciative of such human properties as goodness, tenderness, friendliness, politeness, and delicacy; and is particularly contemptuous of rudeness and hot temper. It could be argued that the Gustavian era introduced a "softer" and more humane mentality and also gentler models of social behaviour in Swedish society. A process of civilization, one might say. The influence of French social culture is obvious.